ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.2.10
УДК 340.12

Кириченко В. Є.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних
та юридичних дисциплін Харківського
національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5497-907X

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА – ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Розглядається процес виникнення та становлення філософії права в умовах зміни наукових парадигм світосприйняття. У контексті якісної еволюції пізнання простежується звернення до більш абстрактного, аніж предметний рівень усвідомлення правової реальності. Акцентується увага на проблемі співставлення та взаємозв'язку філософії права та загальної теорії права.

Ключові слова: філософія; юриспруденція; філософія права; догматика; теорія права; методологія.

Рассматривается процесс возникновения и становления философии права в условиях изменения научных парадигм мировосприятия. В контексте качественной эволюции познания прослеживается обращение к более абстрактному нежели предметному уровню осмысления правовой реальности. Акцентируется внимание на проблеме соотношения и взаимосвязи философии права и общей теории права.

Ключевые слова: философия; юриспруденция; философия права; догматика; теория права; методология.

Постановка проблеми. Однією з нагальних проблем сучасної юриспруденції, в умовах кризи західної традиції права, вважається додання концептуально-методологічного колапсу, який переживає наука, шляхом як пошуку нових методологічних феноменів, так і розвиваючи саме методологічне знання. Кризовий стан в юриспруденції не є унікальним явищем, в історії розвитку науки неодноразово відбувалися глибокі

метаморфози всіх її базових складових. Зміна наукових парадигм світосприйняття супроводжувалась докорінними змінами нормативних структур дослідження, а також філософських основ науки, які призводили до радикального перетворення типу наукової раціональності. В історичній ретроспективі мова йде про перехід від класичної науки та методології, збудованої на механіцистському світосприйнятті, раціональності та

об'єктивності до неklasичної, з при-
таманими їй релятивізмом,
суб'єктивністю та свободою вибору,
а згодом і до постнекласичної, з при-
матом ірраціональності та плюраліс-
тичності в підходах.

Постнекласична парадигма ви-
явила неспроможність юридичної
науки, з її раціональними рішеннями,
осягнути ті зміни, які відбуваються у
праві в сучасному світі, який глобалі-
зується та, в той же час, індивідуалі-
зується. Долати цю проблему без
залучення в юриспруденцію філо-
софського потенціалу навряд чи мо-
жливо. За цих постнекласичних умов
філософія права набуває особливого
місця в системі юридичного знання,
завдяки чому суттєво розширюються
його можливості. Саме завдяки їй
відбувається усвідомлення загаль-
них принципів правової реальності
та таких категорій як справедли-
вість, свобода, рівність, подається
динаміка правових цінностей на різ-
них етапах розвитку людства.

Постановка завдання. Отже
постає потреба в дослідженні співс-
тавлення юридичної науки з основ-
ними методологічними традиціями,
методологічної реконструкції стано-
влення юридичної науки, сучасних
форм юридичного мислення, які до-
зvolять відтворити й обґрунтувати
епістемологічну структуру юриспру-
денції – філософія права, загальна
теорія права, юридична догматика,
та зіставити в ній філософське, нау-
кове й технічне.

**Аналіз останніх досліджень і
публікацій.** Відмова в юриспруденції
від класичної раціональності та пе-
реосмислення права в контексті ін-
ших галузей пізнання є вкрай диску-
сійною, як і актуально-нагальною. Це
дискусія, в якій беруть участь філо-

софи, юристи, історики, представни-
ки інших фахів: В. С. Нерсисянц [1],
П. М. Рабінович [2], Ю. М. Оборотов
[3], І. Л. Честнов [4], З. Д. Денікіна [5],
С. І. Максимов [6; 7], О. І. Овчінников
[8], Ю. Є. Пермяков [9], О. В. Стовба
[10] та багато інших. Звернення
до нелінійної динаміки знаходимо
в працях – А. Б. Венгерова [11],
К. В. Шундікова [12], В. О. Груніна
[13], В. І. Аршінов [14].

Виклад основного матеріалу.

Зазвичай, методологія подається як
учення щодо структури, методів та
засобів діяльності, як предмет усві-
домлення, навчання й раціоналізації,
а основною функцією цього знання
виступає внутрішня логічна органі-
зація та регулювання процесу пі-
знання та практичного перетворен-
ня того чи іншого об'єкту. У більш
вузькому сенсі під методологією ро-
зуміється методологія наукового
пізнання, а саме учення щодо прин-
ципів будови, формах та засобах нау-
ково-пізнавальної діяльності. Розро-
бка формальних умов, за яких мож-
ливе отримання знань, розпочалася
ще давньогрецькими філософами,
зокрема Аристотелем створена логі-
чна система як універсальний засіб
істинного пізнання [15]. Втім мето-
дологія у сучасному розумінні почи-
нається в Новітній час з Френсіса
Бекона, який звернув увагу на те, що
головна завада на шляху до істини
міститься не в предметі дослідження,
а у застосуванні розуму суб'єкту пі-
знання, й відтак треба спрямовувати
зусилля на відшукування такого мето-
ду, який дозволить зорієнтувати те-
оретичну та практичну діяльність
людини [16]. Власне Ф. Бекону треба
дякувати за обґрунтування індукти-
вного, емпіричного підходу до нау-
кового пізнання і з цього часу про-

блема методології стає однією з ключових в філософії. Філософи Нового часу докладали багато зусиль намагаючись відшукати істинний метод, бо лише він може привести до істинного знання. Пригадаємо Рене Декарта, який надав чітку форму роздумам щодо передумов пізнавальної діяльності, формулюючи проблему пізнання як проблему відношення суб'єкта та об'єкта, наполягаючи на специфічності мислення та відмові від зведення його до примітивного і безпосереднього відбиття реальності. Він формулює питання – яким чином досягається істинне знання, на яких інтелектуальних підставах та за допомогою яких методів думання [17]. З цього часу методологія виступає складовою теорії пізнання і лише І. Кант, вперше, виокремлює методологічне знання, провівши межу між конститутивним та регулятивним принципами пізнання, розділивши об'єктивний зміст знання і форми, за допомогою яких воно набуває статус системи. Кантівська ідея аналізу пізнання як специфічної діяльності зі своїми особливими формами внутрішньої організації набула свого максимального розвитку в об'єктивній ідеалістичній філософії Г. В. Ф. Гегеля вже як методологія раціоналізованої діяльності абсолютного духу та похідної від неї діяльності людського пізнання. Німецький класичний ідеалізм визнав діалектику загальним методом пізнання зокрема і духовної діяльності взагалі.

Саме в цей час переходу від класичної до некласичної раціональності в інтерпретації світоустрою та пізнанні навколишнього світу розбудовуються такі конкуруючі загальнофілософські стратегії як матеріалізм та ідеалізм. Зазначене проти-

ставлення виникає у наслідок критики матеріалістичного механіцизму з позиції абсолютних ідей. За цих умов діалектика, яка позиціонується і як теорія, і як метод філософської концептуалізації розвитку, посунула панування метафізичної методології, як вчення про надчутливі основи та принципи буття, що визнає єдність матеріального та духовного, буття та мислення, і передбачає існування понадрозуму в історії. На противагу об'єктивному діалектичному ідеалізму Г. Ф. В. Гегеля постає діалектичний історичний матеріалізм К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, який сприймає матерію як первинний феномен відносно свідомості. Діалектичний та історичний матеріалізм, з огляду на претензію діалектики щодо здатності опанувати всі закономірності розвитку буття, набув в радянській науці статусу догматичної доктрини, зі всіма подальшими негативними наслідками.

Тривале протистояння ідеалізму та матеріалізму, вдалося помякшити лише в умовах постнекласичної раціональності (XX ст.), яка проявилась, спочатку, в природничих науках, а саме в квантовій механіці та загальній теорії відносності, а згодом у біології, кібернетиці тощо. Утвердився загальнонауковий методологічний принцип компліментарності (додатковості), сформульований ще Н. Бором [18, с. 357]. Роль суб'єкта, властивості якого детермінують пізнання об'єкту, була переглянута. Суб'єкт і об'єкт вже не виступають протиставленими один одному, а постають відносно автономними компонентами особливої цілісності, системи вбудованої в світ, що історично розвивається [19, с. 358]. Відтепер раціональність наділяється

новими рисами – відкритістю, рефлексивною експлікацією ціннісно-змістовних структур, що включені в механізми та результати об'єктивного істинного осягнення світу. Радикально змінилась й онтологія філософських основ науки. З'являються нові змісти таких категорій як частина і ціле, випадковість та необхідність, причинність, речі, процес, стан, тощо, що запроваджувало й нове уявлення про об'єкт, як про складну систему. Об'єкт це вже не собі тотожна річ, а процес, що відтворює певні стійкі стани, і в той же час є змінним в череді інших характеристик. Починається дослідження складних нелінійних динамічно незворотних об'єктів, залучених до соціокультурного контексту міждисциплінарної інтеграції знань. У постнекласичній парадигмі ключове місце посідають синергетика та нелінійна динаміка [14, с. 164]. За своєю суттю синергетика є однією з форм закономірного синтезу знань різних предметних сфер, новим об'єднуючим принципом формування цілого, що породжує якісно нові результати в різних сферах знань. У її основі покладено визнання існування універсальних принципів самоорганізації та коеволюції складних систем безвідносно до їх природи та природи підсистем, що є їх складовою [20, с. 39–40]. Ідеї еволюції та історизму стають ґрунтом того синтезу картин реальності, які напрацьовуються фундаментальними науками, та сплавляють їх у цілісну картину історичного розвитку природи і людини роблячи їх, лише відносно самостійними, фрагментами загальнонаукової картини світу.

Загальне уявлення про генезу гносеології та методології пізнання

світу, дозволяють перейти до вкрай актуальних сьогодні філософських основ теоретичної юриспруденції, як підсистеми загальнонаукової картини світу. Філософські методи дослідження права створюються під час філософського пізнання світу філософами та містяться у філософських ученнях. Утім юриспруденція, за час свого існування, довела що вона здатна не лише опановувати та використовувати філософські напрацювання, а й створювати власні категорії та принципи пізнання права філософського рівня.

Розробка правових проблем розпочалася з перших кроків філософської та політичної думки, коли філософія сприймалась як всеосяжне наукове знання, що охоплює природу, суспільство та людину. В світоглядах Платона [21] та Аристотеля значна увага приділяється юридичній тематиці. У працях цих філософів ми знаходимо відповіді на питання про сутність права, співвідношення закону і права, про поділ права на природне та позитивне [22] (право встановлене природою та право встановлене законом) тощо [23, 1134 b]. Власне в цій метафізичній парадигмі філософське дослідження права тривало й набуло своєї квінтесенції в ідеях І. Канта [24]. У кантівській філософії право розкриває свою сутність через «трансцендентальне розуміння явищ у просторі», тобто перебуває поза безпосереднім досвідом і звернено до можливостей нашого мислення [25, с. 291]. Учення І. Канта є однією з кінцевих спроб розбудови чистої наукової та світської етики, завершення певних намагань доби Відродження і Реформації, втім воно є й початком нової філософської епохи, яка глибоко вплину-

ла на старе вчення про логос, після чого воно отримало свій істинний предмет.

Проте не лише філософів цікавив феномен права. Право, яке стало предметом дослідження в європейських університетах у XI ст. не було чинним правом, а являло собою віднайдений в бібліотеці рукопис, що відтворював Дигести, складені при імператорові Юстиніані в VI ст., який описував високорозвинену, диференційовану правову систему. Схоластична картина світу сприймала право насамперед як логічну систему, і юристи середньовічних університетів, зосереджуючись на дослідженні *Corpus Iuris Civilis*, намагались віднайти *ratio legis* через тлумачення та логічну систематизацію юридичного змісту [26, с. 23]. Використання законної та критичної екзегези [27] для усвідомлення змісту кодифікації Юстиніана, дозволило залучити візантійські тексти до осмислення їх середньовічною інтелектуальною елітою [28, с. 27], сформувати термінологічну єдність юридичного матеріалу, здійснити його предметну систематизацію, створити доктринальні тексти, які стануть ґрунтом догматичної традиції [29, с. 22].

Запозичений глоссаторами, через стоїків, метод античної діалектики [30, с. 77], дозволив створювати змістовну єдність юридичної догми через формулювання абстрактних понять, зіставляти юридичні поняття одне з одним в логічні ряди, конструювати родові класифікації понять, що у сукупності дозволило здолати протиріччя в текстах Юстиніанівського Уложення та ще міцніше переконатися в думці, що те право, яке містилося в тексті, є завершеною логічною системою [31, с. 127].

Школа коментаторів, яка заступила глоссаторів в середині XI–II ст., продовжила приводити до системи юридичні тексти та екзегетичну практику, розробивши при цьому власний «італійський метод» (*mos docendi italicus*). Схоластична діалектика досягає піку свого розвитку, завдячуючи її використанню коментатори суттєво переробляють римсько-візантійський юридичний матеріал, вибудовуючи його як внутрішньо когерентну дедуктивну систему, яка тримається на принципах права і загальних поняттях, з яких виводяться нові правоположення [32, с. 239]. Їхня плідна праця знайшла високу оцінку у другій половині XIX ст. і їх, навіть, стали вважати засновниками континентальної юридичної науки [Див.: 33, s. 78; 34, s. 1]. Завдячуючи середньовічним університетам правознавство набуло на Заході транснаціонального характеру, право отримало термінологію та метод, було сформовано особливий прошарок учених-юристів, які володіли знанням «істинних правил», що також сприяло універсальності, правові доктрини піддавались критиці та набували оцінки в світлі загальних істин, а не просто вивчались як ремесло [35, с. 78–79].

Утім аналітика коментаторів не завжди була досконалою, що призводило до появи багатьох неспівставних одна з одною доктринальних глос, що негативно відбивалось на юридичній практиці, а відтак віддаляло академічну та практичну діяльність. До того ж численні положення коментаторської доктрини не відповідали тогочасній суспільній правосвідомості. Штучне «діалектичне крочкотворство» *doctores juris* викликало гостру, зростаючу критику з

боку різних соціальних груп, що вимагало зміни методу наукового правознавства [36, § 0018]. До вирішення цих проблем у XVI ст. стала нова філологічна чи то гуманістична школа юристів. Юристи-гуманісти запроваджують «французький метод» (*mos docendi gallicus*) дослідження, в основу якого покладена історична критика джерел догматичної традиції [37, с. 102]. При цьому багато хто з прихильників гуманістичної школи продовжує користатися і екзегезою, і систематикою, і з успіхом проводять діалектичні операції з поняттями догми права [38, р. 116]. І хоча гуманістам вдалось відкрити «зовнішню історію» права, втім підстави та інструментарій догматичної юриспруденції залишився майже незмінним. Гуманізм, – зазначав І. А. Покровський, – дав юриспруденції відчуття, що для належного виконання покладених на неї завдань вона потребує обробки юридичного матеріалу з різних точок зору; він дав відчуття, що право є живим організмом, тісно пов'язаним з життям того історичного середовища, яким воно створено. У цьому сенсі гуманізм є пробліском ідей, всебічно розвинутих у подальшому історичною школою XIX ст. [39, с. 264]. Установка гуманістів на історичну реконструкцію, «очищення» істинного римського права поступово сформувала історію позитивного права як самостійного дослідницького напрямку вчених-юристів. Останні не тільки спромоглися сформувати корпоративну традицію, але й були ближчими до юридичної практики, яка сприймала джерела права як догму.

Перехід у науковому світосприйнятті до механістичної картини світу та розбудова класичного

природознавства (XVII–XVIII ст.) обумовили появу особливої системи ідеалів та норм дослідження. Основною ідеєю класичного природознавства стає думка про те, що об'єктивність та предметність наукового знання досягається лише тоді, коли з опису та пояснення прибирається все, що стосується суб'єкту та процедур його пізнавальної діяльності. Головна увага приділяється пошуку очевидних, таких що є наслідком досвіду, онтологічних принципів, на базі яких і будуються теорії, що пояснюють досвідні факти. У такий спосіб відбувалось розуміння та пізнання природи, що забезпечувало успіх механістичної картини світу, яка виступала одночасно і як реальність, щодо фізичного знання і як загальнонаукова картина світу. Гносеологічні ідеали постають універсальним зразком і в юриспруденції починає формуватися раціоналістична школа природного права. «Природничники» відкинули ґрунтовні напрацювання догматичної юриспруденції та зосередились не на догматичному уявленні про право, а на праві, що об'єктивно існує, яке є універсальним та незмінним за своєю природою. Наслідком цього став фактичний поділ правознавства на два табори – юридико-догматичний (позитивна школа) та філософсько-правовий (природно-правова школа) [40, с. 114].

Школа природного права, відповідно до ідеалів класичної наукової раціональності, намагалась математизувати правознавство шляхом запровадження дедуктивно-демонстративного методу. Втім, в силу низки об'єктивних обставин, цей метод так і не прижився в правознавстві [37, с. 166].

Завдяки ідеям Дж. Віко, Ш. Л. де Монтеск'є відбулися докорінні методологічні зміни в дослідженні права, представники історичної школи права у своїх розвідках застосували ідею закономірного історичного розвитку. Існує висока ймовірність того, що власне представнику цієї школи Густаву фон Гуго належить авторство самого терміну «філософія права», який позначив ним філософську частину учення про право. Г. фон Гуго сформулював концептуальні засади філософії права як юридичної науки на протигагу метафізичного вчення про право одного з його вчителів та нахненників – І. Канта. У його «Підручнику природного права як філософія позитивного права, особливо приватного права» зазначається, що право не є витвором розуму або розумної необхідності, воно є продуктом потреби природної, історичного розвитку, та повинно досліджуватись у такий же спосіб як і інші природні явища – не шляхом умогляду, а у дійсному прояві в житті, об'єктивно, точно та неупереджено. Навіть проводиться аналогія розвитку права з розвитком мови [41].

Первинно, філософія права представлена школою природного права як своєрідна реакція на відсутність в догматичній юриспруденції світоглядної, ціннісно-ідейної рефлексії. Це була спроба розробити систему правових принципів і норм, побудованих на певній правовій ідеології. Г. С. Фельдштейн зазначав, що течії природного права вирости на Заході на ґрунті намагання внести філософський, узагальнюючий елемент в опрацювання позитивного права [42, с. 57]. Загальнотеоретичний і соціологічний напрями – в рус-

лі наукового позитивізму – протипоставили формальній, описовій методологічній настанові романо-германської юридичної догматики пояснювальну настанову на вияв загальних закономірностей права в статистиці, як системи загальних понять, що не залежать від системи офіційних норм, та динаміки – дії права в соціальній метасистемі [43, с. 393].

На початку XIX ст. у філософському ідеалізмі Ф. В. Й. Шеллінга світобудова представлена як органічна єдність, в якій метафізична ідея має свій прояв через позитивні явища, що дозволило поєднати юридичний раціоналізм природньо-правової школи з догматичною традицією позитивної юриспруденції. Філософський ідеалізм позбавляв вчених-юристів від презирливого ставлення до фактів (що мало місце в раціоналістичній природньо-правовій течії) та привчив їх бачити у розвитку позитивного права метафізичні підстави, що виправдовували та надавали сенс таким змінам [44, с. 34].

Наступним кроком у філософському осмисленні права за допомогою діалектики як загального методу пізнання стала праця Г. В. Ф. Гегеля, відома під назвою, «Філософія права» [45]. Як у свій час І. Кант, Г. В. Ф. Гегель не відкрив чогось нового в цій царині знань, він запропонував інший методологічний підхід до проблеми в межах філософії як всеосяжного наукового знання, що охоплює природу, суспільство та людину, як це до нього робили філософи починаючи з античних часів. Цей новий підхід і сьогодні залишається об'єктом глибокого та всебічного осмислення і дослідження. Г. В. Ф. Гегель прибирає протиріччя

між природнім та позитивним правом розглядаючи їх як окремі рівні права. Природне право власне і є філософією права, і уявляти собі різницю між природнім або філософським правом і позитивним правом, таким чином нібито вони протилежні та протиричати одне одному, було б зовсім невірним. Філософська наука про право має своїм предметом ідею права – поняття предмету та здійснення [46, §§ 1–3]. Філософія права покликана дати оцінку правового життя, виходячи з розумово-етичних засад.

Кардинально інший методологічний підхід до філософського сприйняття права запропонував К. Маркс, який розпочинав свої філософські роздуми як прихильник Г. В. Ф. Гегеля, а потім намагався надати ліберально-гуманістичне витлумачення його ідеям. На перше місце було поставлено економічну обумовленість права та його класову сутність. І власне уявлення про право знайшло своє місце в філософії марксизму, соціологічній за своїм типом, що виводить право із законів розвитку соціальної метасистеми.

Безумовно праця Г. В. Ф. Гегеля поширила як ідею, так і сам термін «філософія права» в науковому середовищі, де вона була сприйнята як філософський феномен. Її підтримали науковці, що присвятили себе філософсько-правовим розвідкам і не відмовляються від неї й сьогодні. Як філософський феномен, ця ідея була подана в працях Г. Радбруха, послідовника баденської школи. Його монографія «Філософія права» розпочинається з констатації, що філософія права – частина філософії, це твердження він опирає на філософські погляди своїх колег по шко-

лі: В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта та Е. Ласка, особливо Е. Ласка. На його думку «ідея права» складається із «сполучення» трьох основних цінностей: справедливості, доцільності та правової стабільності, дослідження яких і є ціллю «філософії права» на відміну від теорії, яка виконує завдання практичного толку щодо діючого права [47; 48; 49].

У 1661 р., вперше в Європі, в Гейдельберзькому університеті на філософському факультеті було відкрито кафедру природного права і права народів, яку очолив С. фон Пуффендорф, чим розпочалося втілення природно-правових уявлень в систему професійної юридичної освіти [50]. На початку XIX ст. тривалий історичний процес філософського осмислення права, який проходив переважно в межах філософії на філософських факультетах університетів, та в межах юриспруденції на юридичних факультетах тих же університетів, набуває нової якісної форми. Після отримання статусу самостійної наукової та навчальної дисципліни, викладання філософії права, природньо, організується саме на філософських факультетах, в чому є немала заслуга «Філософії права» Г. В. Ф. Гегеля. Втім вже з кінця XIX ст. і в продовж XX ст. дослідження та викладання філософії права переходить з філософських факультетів до юридичних, стаючи частиною юриспруденції, а не філософії, які до цього, так само природньо, зосереджувались на загальній теорії позитивного права.

Німецькі класичні системи, наукова думка яких в Росії вважалась найбільш повним втіленням сутності західноєвропейської культури, стали для російських мислителів не тільки

своєрідним введенням в дисципліну, а відправним пунктом в розробці власних філософсько-правових концептів. Це саме стосується й загальної теорії права де німецькі стандарти задавали тон. Просвітництво привнесло в Росію ідеї С. фон Пуффендорфа, К. А. Гельвеція, Ш. Л. де Монтеск'є, які відіграли свою роль при становленні школи природного права, в утвердженні якої прийняли участь такі відомі постаті як Ф. Прокопович, В. М. Татіщев, С. Є. Десницький, Я. П. Козельський, В. Т. Золотницький та інші просвітники. Зберігаючи свій вплив на політико-правову думку впродовж всього XIX ст. ідеї природного права на початку XX ст. оформлюються у «відроджене» природне право прихильниками якого, попри розбіжності у поглядах, можна вважати П. І. Новгородцева, Б. М. Чічеріна, І. В. Михайловського, М. А. Бердяєва. У їхніх правових концепціях домінують морально-релігійні критерії та широкий, в контексті філософії, історії та логіки, підхід до вирішення юридичної проблематики. Патріарх російського правознавства С. Ю. Десницький зазначав, що юриспруденцію потрібно розглядати порядком історичним, метафізичним і політичним, порівнюючи при цьому закони російські з натуральними щодо них міркуваннями [51].

На становлення філософії права в Російській імперії безумовно впливала гегелівська філософія права. Одним з перших її провідників, майже батько російської філософії права, був К. О. Неволін, автор «Енциклопедії законодавства». Послідовниками цього напрямку стали М. О. Максимович, О. Д. Градовський, Б. М. Чічерін, П. І. Новгородцев.

Наприкінці XIX – початку XX ст. філософія права відчула на собі потужний вплив позитивістських ідей. Вважаючи філософію права частиною філософії, прибічники позитивізму, такі як В. Д. Катков, Г. Ф. Шершеневич, покладали на неї подвійну задачу: теоретичну, що охоплюється загальною теорією права, критично досліджувати головні юридичні поняття, та практичну, яку вирішує політика права, що виробляє ідеал правового порядку, за допомогою з'єднання в одне ціле пропозицій галузевих юридичних наук. Але потім до них додається ще третя задача – історична. Таким чином, філософія права в їх уяві має триєдину структуру: загальна теорія права, історія філософії права та політика права [52, с. 15–25].

Потужний позитивістський напрям об'єднав під своїм виміром соціологічну школу права, яка була репрезентована М. М. Коркуновим, М. М. Ковалевським, С. А. Муромцевим, що досліджувала шляхи втілення догми права в суспільстві, а також психологічну школу філософії права Л. Й. Петражицького, яка подавала право як функцію людської психіки.

Історія розвитку філософії права свідчить про неодноразові спроби здолати дуалізм двох протиставлених світоглядів – природного та позитивного у спосіб віднайдення ідеальної формули щодо співвідношення між ними. Над позитивним правом є вища сутність – совість, стверджували В. С. Соловйов, Є. М. Трубецької. А Б. О. Кістяківський та Є. В. Спектрський розглядали природне право як належне, що втілюється в суцільному. У цей час, особливе місце в філософії права, серед концептуальних ідей,

займають положення про взаємопроникнення моралі та права, єдності моральних та правових норм. Відбувається пошук моралі в праві.

Щодо радянської доби, то філософія права, зі всією революційною безкомпромісністю, була поглинута марксистсько-ленінською теорією держави і права. Марксистсько-ленінська ідеологія, що стала панівною в радянській науці, доктринально формувала уявлення про те, що методологічні напрацювання є цариною «офіційної філософії», а юридична наука покликана лише конкретизувати філософсько-методологічні доробки в понятійному апараті правознавства. Проте навіть в умовах тоталітаризму заборонити мислити навряд чи можливо. Дійсно, формально дисципліна перестала існувати і навіть сам термін «філософія права» зник зі сторінок наукових розвідок, хоча й тут були свої виключення [Див.: 53; 54], проте чимало з'являлось досліджень де державно-правові питання набували філософського виміру. Власне філософією права, здебільшого, була просякнута історія політичних і правових учень.

Із завершення радянської епохи пішов в історію й ідеологічний монополізм. Жага до свободи була нестерпною, перехід до плюралізму обумовив вибух філософсько-правової думки. Звісно, що одним з перших, хто вільно продовжив свої студії, був Д. А. Керімов [55]. Перша ж п'ятирічка відзначилась появою численних підручників з філософії права – Л. В. Петрова «Нариси з філософії права» (Харків, 1995 р.); В. С. Нерсисянц «Філософія права» (Москва, 1997 р.); В. В. Шкода «Вступ до правової філософії» (Харків, 1997 р.); С. С. Алексеев «Філософія права»

(Москва, 1997 р.); Ю. В. Тихонравов «Основи філософії права» (Москва, 1997 р.). Не змусили себе чекати й аналітичні дослідження, що свідчать про відновлення втрачених позицій та потужний потенціал фахівців. Утім ті студії, які почали з'являтися дуже швидко, відтворили той стан наукової думки щодо позиціонування філософії права, який склався на початок ХХ ст. Ще тоді, Г. Ф. Шешеневич зауважував, що на філософію права вплинула важлива обставина – це історичне розмежування між філософією права та юридичними науками. У той час, як юристи займалися виключно тлумаченням та систематизацією норм позитивного права, філософія права розроблялась переважно особами, дуже мало або навіть зовсім недотичними до правознавства. Одні досліджували право, як воно дано їм в нормах, не переймаючись думкою про те, яким воно повинно бути і навіть, а чи може воно бути іншим, а філософи створювали ідеальне право, не знаючи, що таке право в дійсному житті та як застосовуються його норми. Ця роз'єднаність продовжується, на жаль, і досі. Філософи не бажають сходити з неба на землю, а юристи не бажають підняти здолу очі. Такий стан речей шкодить, як правознавству, послаблюючи його теоретичну цінність, так і філософії права, підриваючи її практичне значення. Справа доходить до того, що доводиться відстоювати перед юристами філософію права [56, с. 15].

Показовим є й те, що найбільша активність щодо відновлення філософії права була проявлена саме з боку юристів. Не забарилися й з дискусіями, показовою в цьому плані є полеміка представника нормативно-

го праворозуміння М. І. Байтіна [57, с. 100–109] з прибічницею широкого розуміння права Л. В. Петровою [58, с. 32–41]. Протиставляючи природне і позитивне право, Л. В. Петрова вважає, що бачити в праві систему загальнообов'язкових державних норм, вважати правовими лише ті правила поведінки, які видані або санкціоновані державою, – означає позбавити право самостійної цінності та ролі, перетворити його в якийсь придаток держави. Насамкінець зазначається, що з позиції розвинутого правознавства позитивне право, яке виходить з держави у будь-якому разі являє собою законодавче свавілля, а проблема сутності права є проблемою філософії, і аж ніяк не суто юриспруденції.

Проведений методологічний екскурс демонструє, що філософія досліджує право завдяки методології відмінної від тої, яку використовує юриспруденція. Втім філософське, особливо посткласичне, рахуючи й філософсько-правове, знання зазвичай відмовляє правознавству в здатності розробити належний методологічний апарат, намагаючись запровадити власне розуміння права [Див.: 59; 60; 61]. Варто враховувати й те, що праву притаманна власна логіка та світоглядна концептуалізація, прикладом чого, у сучасному правознавстві може слугувати полеміка між теоретиком права О. В. Мартишиним [62] та філософом права О. В. Стовбою [63]. І слід визнати некоректним намагання представників філософського знання, монополізувати світоглядні правові узагальнення [64], утім використання філософського методологічного інструментарію при пізнанні права дозволяє отримати нове знання, що

надає можливість усвідомлювати глибинні його основи. Бо філософія права, здається, складається з власне філософії та права, де філософія відіграє роль способу пізнання права.

Філософія є нескінченною спробою вирішення питань, без будь-яких сподівань на можливість їх вирішення. Тут відсутній прогресивний розвиток, властивий науці. Філософській істині завжди притаманний плюралізм, відносність, консенсусність, що обумовлює наявність безлічі напрямків та шкіл. Завданням філософії є виявлення кінцевих підстав буття, відношення граничних сутностей світу – ідеального та матеріального, а відтак напрацювання кінцевого вкрай узагальненого універсального знання, якому обов'язково притаманний ціннісний компонент, що робить філософію завжди суб'єктивною. Філософія не є наукою, хоча й належить до раціональних форм мислення. Якщо наука налаштована, переважно, на отримання об'єктивного знання про дійсність, то завдання філософії інше – надати кінцево узагальнену, змістовну картину світу, спираючись, в тому числі, й на відомості отримані від науки. Коротко визначити різницю філософії та науки можна так: ціль науки – отримати знання, ціль філософії – набутти сенс [65, с. 22]. Тому теорія права не стоїть на заваді філософії та не конкурує з нею. У неї свої цілі та завдання, власне як наука вона зорієнтована на виявлення сутності права, встановлення його об'єктивних властивостей. Утім вартий врахування і той факт, що значний філософський доробок в розробку філософських уявлень про «рівність», «справедливість», «соціальне регулювання» здійснили саме юристи.

Висновки. Цю студію не даремно було розпочато з гносеологічних питань, бо філософія починалась як вчення про метод, з пропозиції «істинного шляху пізнання» та сенсожиттєвої орієнтації, піддаючи рефлексивному аналізу вихідні передумови ставлення людини до світу. Отже філософія, як метод, задає ціннісний світоглядний вектор дослідженню. Назагал, методологією філософії права виступає сама філософія. І приналежність дослідника до того чи іншого філософського напрямку, течії, школи визначає його ціннісні та методологічні вподобання. Як було показано вище, філософія права успішно розвивалась в будь-якому філософському середовищі – платонізмі, аристотелізмі, кантіанстві, гегельянстві, марксистсько-ленінізмі, позитивізмі, феноменологізмі, прагматизмі, екзистенціалізмі, тощо. Плюралізм філософсько-методологічних платформ, як і гуманітарних наук в цілому, є даністю. Всі спроби створити в цій царині універсальну концепцію з претензією на абсолютну істину зазнали краху.

Дуальна дисциплінарна приналежність філософії права склалась історично, отже сьогодні ми маємо в наявності і філософську, й юридичну дисципліни. Попри цю двоїстість, філософія права як галузь знань є єдиною і питання її поділу між філософами та юристами видається штучним. Не є суттєвою фахова приналежність дослідника, головне, щоб це було саме філософське дослідження правової реальності, спрямоване на отримання кінцево узагальненого універсально-

го знання про право. Практичного виміру дисциплінарна приналежність набуває лише тоді, коли вирішується питання – а де саме буде викладатися філософія права, на якому факультеті: філософському чи юридичному? Як і де буде відбуватися атестація наукових кадрів? У свій час І. Кант визначив ці складні факультетські стосунки як «суперечка факультетів» [66, с. 95–113]. Здається, що саме історичний розвиток дає відповіді на ці питання. І якщо раніше лише філософи шукали граничні підстави буття права та його сенсу, то сьогодні першість в цій справі тримають юристи. Зазначена тенденція простежується й щодо факультетів на яких викладається ця дисципліна. Але не все так просто в самій юридичній науці, вищевикладений ретроспективний аналіз відзначає існування принципового протистояння між адептами філософії права та загальної теорії права вже в середині юриспруденції. І як ми бачимо за часи панування марксистсько-ленінської ідеології останні майже перемогли.

Слід зазначити, що триваюче протистояння є не чим іншим, як відлунням тієї радянської, вкрай заідеологізованої, доби. Західна традиція дослідження права не так гостро реагує на ці питання і дуже часто такі терміни як: «юриспруденція», «теорія права», «філософія права» ототожнюються та не протипоставляються одне одному. Філософія права як самостійна галузь знань це доконаний факт наукової реальності. І поки існує право, буде потреба і в його філософському осмисленні.

Список використаних джерел

1. Нерсисянц В. С. Философия права / РАН, Институт государства и права. Москва : Инфра*М-Норма, 1997. 652 с.

2. Рабінович П. М. Соціально-антропологічна сутність правових і державних явищ – ядро предмета загальнотеоретичної юриспруденції. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників Четвертого всеукраїнського «круглого столу»*, Львів, 28–29 листопада 2008 року. Львів : Край, 2009. С. 230–246.
3. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С. 41–43.
4. Честнов И. Л. Постклассическая теория права = Postclassical theory of law: монография. Санкт-Петербург : АЛЕФ-Пресс, 2012. 649 с.
5. Деникина З. Д. Неклассическая и постнеклассическая философия права: монография. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Изд-во МГОУ, 2010. 230 с.
6. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: монография. Харьков, 2002. 328 с.
7. Максимов С. И. Классическая и неклассическая модели осмысления правовой реальности в контексте коммуникативной парадигмы права. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2014. № 6. С. 41–54.
8. Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме: монография. Ростов на Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 2002. 285 с.
9. Пермяков Ю. Е. Философские основания юриспруденции: монография. Самара: Изд-во Самар. гуманитар. акад., 2005. 246 с. 53.
10. Стовба А. В. Темпоральная онтология права. Санкт-Петербург : АЛЕФ-Пресс, 2017. 356 с.
11. Венгеров А. Б. Синергетика, юридическая наука, право. *Советское государство и право*. 1986. № 10. С. 39–45.
12. Шундилов К. В. Синергетический подход в правоведении. Проблемы методологии и опыт теоретического применения Москва : Юрлитинформ, 2013. 254 с.
13. Грунина В. А. Синергетические основы правового регулирования: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Вероника Александровна Грунина. Владимир, 2006. 22 с.
14. Аршинов В. И. Синергетика как феномен постнеклассической науки. Москва : ИФРАН, 1999. 200 с.
15. Аристотель. Сочинения. В 4 т. (Серия «Философское наследие»). Т. 2 : (Органон). Москва : Мысль, 1978.
16. Бекон Ф. Новый Органон. *Бекон Френсис. Сочинения в двух томах*. 2-е, испр. и доп. изд. Т. 2. Сост., общ. ред. и вступит. статья А. Л. Субботина. Москва : «Мысль», 1978. 575 с.
17. Декарт Ренэ. Рассуждение о методе. Метафизические размышления. Начала философии. Луцк: Вежа, 1998. 302 с.
18. Джеммер М. Эволюция понятий квантовой механики / Пер. с англ. В. Н. Покровского; Под ред. [и с предисл.] Л. И. Пономарева. Москва : Наука, 1985. 384 с.
19. Степин В. С. Теоретическое знание. Москва : Прогресс-Традиция, 2003. 743 с.
20. Хакен Г. Синергетика. Иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / пер. с англ. Ю. А. Данилова; под ред. Ю. Л. Климонтовича. Москва : Мир, 1985.
21. Платон. Государство. Законы. Политик / Предисл. Е. И. Темнова. Москва : Мысль, 1998. 798 с.
22. Видається, що софісти вже в V ст. до н. е. розрізняли явища, що породжені природою і позначали їх як *phusei* і протилежні явища пото (що можна перекласти як «за звичаєм») або *thesei* - явища, що є наслідком свідомого рішення. У II ст. н. е. латин-

ський граматист Авл Гелій переклав грецькі терміни «physei» та «thesei», відповідно як «naturalis» та «positivus», які поширились світом і стали використовуватись для позначення двох видів права. Див.: Хайєк Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. / Пер. з англ. Київ : Сфера. Т.1. : Правила та порядок. 1999. 196 с.

23. Арістотель. Нікомахова етика / Αριστοτέλους. Ηθικά Νικομάχεια / Переклад з давньогрецької, коментарі В. Ставнюк. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с. V, 1134 б.

24. Кант И. Метафизика нравов. *Иммануил Кант. Сочинения на немецком и русском языках*. Т. 5 : Метафизика нравов. Часть 2. Метафизические основные начала учения о добродетели. Канон+, 2019. 488 с.

25. Кант И. Критика чистого разума / Пер. с нем., предисл. И. Евлампиева. Москва : Эксмо, Санкт-Петербург : Мидгард, 2007.

26. Моддерман В. Рецепция римского права / [Соч.] В. Моддермана, проф. Гронинген. ун-та ; С нем. пер. А. Каминка, под ред. орд. проф. С.-Петерб. ун-та Н.Л. Дювернуа. Санкт-Петербург : типо-лит. А.Е. Ландау, 1888. 116 с.

27. Законна екзегеза передбачала схоластичну установку на недоторканість словесного вираження тексту та послідовне викладення матеріалу в джерелі. Щодо критичної екзегези, то вона була спрямована на встановлення істинного змісту римсько-візантійських текстів, їх тлумачення та розташування за певною системою. Таким чином до контекстуального способу тлумачення додалося ще й логіко-системне.

28. Муромцев С. А. Рецепция римского права на Западе. Москва : Тип. А. И. Мамонтова и К°, 1886. IV, 150 с.

29. Пухта Г. Ф. Курс римского гражданского права / Пер. с послед. нем. изд. проф. Рудорффа. Москва : Ф. Н. Плевако, 1874. Т. I. 550 с.

30. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 2: Средневековье. Санкт-Петербург : ТОО ТК "Петрополис", 1995. 368 с.

31. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Пер. с англ. 2-е изд. Москва : Изд-во МГУ : Изд. группа. ИНФРА-М–НОРМА, 1998. 622 с.

32. Муромцев С. А. Очерки общей теории гражданского права. Муромцев С. А. *Избранные труды по римскому и гражданскому праву*. Москва : Центр ЮрИнфоР, 2004. 765 с.

33. Kaufmann G. Die Geschichte der Deutschen Universitäten. Vorgeschichte. Entstehung und Entwicklung der deutschen Universitäten bis zum Ausgang des Mittelalters. Bd. I. Stuttgart : J. G. Cotta, 1888.

34. Engelmann W. Die Schuldlehre der Postglossatoren und ihre Fortentwicklung. Eine historisch-dogmatische Darstellung der kriminellen Schuldlehre der italienischen Juristen des Mittelalters seit Accursius. 2., verbesserte Auflage. Leipzig, Duncker & Humblot, 1895. XIII, 242 s.

35. Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение. Академический курс. Киев : Видавничий Дім «In iure», 2008. 582.

36. Шершеневич Г. Ф. История философии права. 2-е изд. Санкт-Петербург : Тип. т-ва печ. и изд. дела Труд, 1907. 588 с.

37. Коркунов Н. М. История философии права : пособие к лекциям. Изд. 3-е (без перемен). Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1903. 509 с.

38. Berman H. J. Law and Revolution II. The Impact of the Protestant Reformations on the Western Legal Tradition. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, 2006.

39. Покровский И. А. История римского права. Науч. ред.: Ем В. С. Москва : Статут, 2004. 540 с.

40. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург : Издат. Гуманит. ун-та УрГЮА, 2001. 264 с.

41. Hugo. G. Lehrbuch Des Naturrechts, Als Einer Philosophie Des Positiven Rechts, Besonders Des Privatrechts. Berlin : Mylius, 1819. XXXVI, 564 s.
42. Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России. Ярославль: Тип. Губ. правл., 1909. 693 с.
43. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право. *Кистяковский Б. А. Философия и социология права* / Сост., примеч., указ. В. В. Сапова. Санкт-Петербург : РХГИ, 1999. 800 с.
44. Тарановский Ф. В. Энциклопедия права. 2-е изд., испр. и доп. Берлин : Слово, 1923. 439 с.
45. Прижиттєве видання 1820 р. здійснено під назвою: *Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Підстави природного права та науки про державу. Основи філософії права).
46. Гегель Г. В. Ф. Философия права. Перев. Б. Г. Столпнера и М. И. Левиной. Редакт. и сост. тома Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц. Москва : Мысль, 1990. 526 с. §§ 1–3.
47. Радбрух Г. Введение в науку права. / Пер.: Островская М. М., Штейнберг И. З.; Вступ. ст.: Кистяковский Б. Москва : Труд, 1915. 160 с.
48. Gustav Radbruch: Rechtsphilosophie. Studienausgabe / Hrsg. von Ralf Dreier und Stanley L. Paulson. Heidelberg, 2003.
49. Радбрух Г. Философия права. / Пер.: Ю. М. Юмашева. Москва: Международные отношения, 2004, 240 с.
50. Ідеї С. фон Пуффендорфа набули неабиякого резонансу, як серед європейських інтелектуалів, так і в Росії та Україні. Серед українських мислителів-правознавців прихильниками поглядів С. фон Пуффендорфа себе вважали Ф. Прокопович, С. Десницький, Я. Ковельський, П. Завадовський та багато інших. Див. : Глушкова С. И. Проблема правового идеала в русском либерализме. Екатеринбург : Таймер КЦ, 2001. 387 с.
51. Семен Юхимович Десницький у 1773 р. Заснував і очолив кафедру російського законодавства, розподілену згодом на кафедри законодавства теоретичного та практичного. став першим викладачем курсу російського права. Див.: Усенко І. Б. Десницький Семен Юхимович / І. Б. Усенко, В. В. Олейников. *Велика українська юридична енциклопедія у 20 т. Т. 2: «Філософія права»*; Національна академія правових наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. С. 202–206.
52. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Т. 1 : Часть теоретическая. Философия права. Вып. 1–4 Москва : Изд. Бр. Башмаковых, 1910. 839 с. § 2. Задачи философии права. С. 15–25.
53. Керимов Д. А. Философские проблемы права. Москва : Мысль, 1972. 472 с.
54. Керимов Д. А. Философские основания политико-правовых исследований. Москва : Мысль, 1986. 332 с.
55. Керимов Д. А. Предмет философии права. *Государство и право*. 1994. № 7. С. 5–12.
56. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Т. 1 : Часть теоретическая. Философия права. Вып. 1–4 Москва : Изд. Бр. Башмаковых, 1910. 839 с.
57. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Монография. 2- изд. Москва : Изд. дом Право и государство, 2005. С. 100–109.
58. Петрова Л. В. О естественном и позитивном праве. *Государство и право*. 1995. № 2. С. 32–41.
59. Крет О. В. Правовая реальность : онтолого-гносеологический анализ : диссертация ... кандидата философских наук : 09.00.01. Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. Тамбов, 2007. 155 с.

60. Малахов В. П. *Философия права: учебное пособие для вузов*. Екатеринбург: Деловая кн.; Москва : Акад. проект, 2002.
61. Чеботарева Е. И. *Онтология права и гражданского общества: философский анализ : философский анализ : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11*. Саратов, 2007. 160 с.
62. Мартышин О. В. Об особенностях философско-правовой методологии. *Государство и право*. 2016. № 6. С. 20–30.
63. Стовба А. В. Об особенностях философско-правовой методологии. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2017. № 4. С. 88–01.
64. Родионова О. В. Современные концепции права и научные парадигмы. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2016. № 2. С. 99–100.
65. Жуков В. Н. *Философия права (теоретико методологический аспект)*. *Государство и право*. 2009. № 3. С. 21–30.
66. Кант И. Спор факультетов. *Кант И. Сочинения: В 8 т.* / Под общ. ред. проф. А. В. Гулыги. Т. 7. Москва : ЧОРО, 1994. С. 57–137.

References

- Nersesyanc, V. S. (1997). *Filosofiya prava* / RAN, Institut gosudarstva i prava. Moskva : Infra*M-Norma.
- Rabinovich, P. M. (2009). Socialno-antropologichna sutnist pravovih i derzhavnih yavish – yadro predmeta zagalnoteoretichnoyi yurisprudenciyi. *Antropologiya prava: filosofskij ta yuridichnij vimiri (stan, problemi, perspektivi): statyi uchastnikov Chetvertogo vseukrayinskogo «kruglogo stolu»*, Lviv, 28–29 listopada 2008 roku. Lviv: Kraj, 230–246.
- Oborotov, Yu. M. (2003). *Filosofiya prava i metodologiya yurisprudenciyi. Problemi filosofiji prava*, 1, 41–43.
- Chestnov, I. L. (2012). *Postklassicheskaya teoriya prava = Postclassical theory of law*. Sankt-Peterburg: ALEF-Press.
- Denikina, Z. D. (2010). *Neklassicheskaya i postneklassicheskaya filosofiya prava*. 2-e izd., ispr. i dop. Moskva: Izd-vo MGOU.
- Maksimov, S. I. (2002). *Pravovaya realnost: opyt filosofskogo osmysleniya: monografiya*. Harkov.
- Maksimov, S. I. (2014). Klassicheskaya i neklassicheskaya modeli osmysleniya pravovoj realnosti v kontekste kommunikativnoj paradigmy prava. *Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenij. Pravovedenie*, 6, 41–54.
- Ovchinnikov, A. I. (2002). *Pravovoe myshlenie v germeneyticheskoy paradigme: monografiya*. Rostov na Donu: Izd-vo Rostov. un-ta.
- Permyakov, Yu. E. (2005). *Filosofskie osnovaniya yurisprudencii: monografiya*. Samara: Izd-vo Samar. gumanitar. akad.
- Stovba, A. V. (2017). *Temporalnaya ontologiya prava*. Sankt-Peterburg : ALEF-Press.
- Vengerov, A. B. (1986). Sinergetika, yuridicheskaya nauka, pravo. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 10, 39–45.
- Shundikov, K. V. (2013). *Sinergeticheskij podhod v pravovedenii. Problemy metodologii i opyt teoreticheskogo primeneniya*. Moskva: Yurlitinform.
- Grunina, V. A. (2006). *Sinergeticheskie osnovy pravovogo regulirovaniya*. (Avtoref. dis. na soisk. uchen. step. kand. yurid. nauk). Vladimir.
- Arshinov, V. I. (1999). *Sinergetika kak fenomen postneklassicheskoy nauki*. Moskva: IFRAN.
- Aristotel. (1978). *Sochineniya*. V 4 t. (Seriya «Filosofskoe nasledie»). Т. 2: (Organon). Moskva: Mysl.
- Bekon, F. (1978). *Novyj Organon*. Bekon Frensis. Sochineniya v dvuh tomah. 2-e, ispr. i dop. izd. Т. 2. Sost, obsh. red. i vstupit, statya A. L. Subbotina. Moskva: «Mysl».

- Dekart, Rene (1998). *Rassuzhdenie o metode. Metafizicheskie razmyshleniya. Nachala filosofii*. Luck: Vezha.
- Dzhemmer, M. (1985). *Evoluciya ponyatij kvantovoj mehaniki* / Per. s angl. V. N. Pokrovskogo; Pod red. [i s predisl.] L. I. Ponomareva. Moskva: Nauka.
- Stepin, V. S. (2003). *Teoreticheskoe znanie*. Moskva: Progress-Tradiciya.
- Haken G. (1985). *Sinergetika. Ierarhiya neustojchivostej v samoorganizuyushisya sistemah i ustrojstvah* / per. s angl. Yu. A. Danilova; pod red. Yu. L. Klimontovicha. Moskva: Mir.
- Platon. (1998). *Gosudarstvo. Zakony. Politik* / Predisl. E. I. Temnova. Moskva: Mysl.
- Hajyek, F. A. (1999). *Pravo, zakonodavstvo ta svoboda: Nove vkladennya shirokih principiv spravedlivosti ta politichnoyi ekonomiyi: V 3 t.* / Per. z angl. Kiyiv : Sfera. T.1.: Pravila ta porjadok.
- Aristotel. (2002). *Nikomahova etika* / Aristoteloys. H8ika Nikomaxeia / Pereklad z davnogreckoyi, komentari V. Stavnyuk. Kiyiv : Akvilon-Plyus.
- Kant, I. (2019). *Metafizika нравов*. Immanuel Kant. Sochineniya na nemeckom i russkom yazykah. T. 5: Metafizika нравов. Chast 2. Metafizicheskie osnovnye nachala ucheniya o dobrodeteli. Kanon+.
- Kant, I. (2007). *Kritika chistogo razuma* / Per. s nem., predisl. I. Evlampieva. Moskva: Eksmo, Sankt-Peterburg: Midgard.
- Modderman, V. (1888). *Receptiya rimskogo prava* / [Soch.] V. Moddermana, prof. Groningen. un-ta ; S nem. per. A. Kaminka, pod red. ord. prof. S.-Peterb. un-ta N.L. Dyubernua. Sankt-Peterburg : tipo-lit. A.E. Landau.
- Muromcev, S. A. (1886). *Receptiya rimskogo prava na Zapade*. Moskva : Tip. A. I. Mamontova i Ko.
- Puhta, G. F. (1874). *Kurs rimskogo grazhdanskogo prava* / Per. s posled. nem. izd. prof. Rudorffa. Moskva: F. N. Plevako.
- Reale, Dzh., Antiseri, D. (1995). *Zapadnaya filosofiya ot istokov do nashih dnei*. T. 2: Srednevekovye. Sankt-Peterburg: TOO TK "Petropolis".
- Berman, G. Dzh. (1998). *Zapadnaya tradiciya prava: epoha formirovaniya* / Per. s angl. 2-e izd. Moskva : Izd-vo MGU: Izd. gruppa. INFRA-M-NORMA.
- Muromcev, S. A. (2004). *Ocherki obshej teorii grazhdanskogo prava*. Muromcev S. A. Izbrannye trudy po rimskomu i grazhdanskomu pravu. Moskva: Centr YurInfoR.
- Kaufmann, G. (1888). *Die Geschichte der Deutschen Universitäten. Vorgeschichte. Entstehung und Entwicklung der deutschen Universitäten bis zum Ausgang des Mittelalters*. Bd. I. Stuttgart : J. G. Cotta.
- Skakun, O. F. (2008). *Obshee sravnitelnoe pravovedenie. Akademicheskij kurs*. Kiev : Vidavnichij Dim «In yure».
- Shershenevich, G. F. (1907). *Istoriya filosofii prava*. 2-e izd. Sankt-Peterburg: Tip. t-va pech. i izd. dela Trud.
- Korkunov, N. M. (1903). *Istoriya filosofii prava*. Izd. 3-e (bez peremen). Sankt-Peterburg : Tip. M. M. Stasyulevicha.
- Berman, H. J. (2006). *Law and Revolution II. The Impact of the Protestant Reformation on the Western Legal Tradition*. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press.
- Pokrovskij, I. A. (2004). *Istoriya rimskogo prava*. Nauch. red.: Em V. S. Moskva: Statut.
- Tarasov, N. N. (2001). *Metodologicheskie problemy yuridicheskoy nauki*. Ekaterinburg: Izdat. Gumanit. un-ta UrGYuA.
- Kistyakovskij, B. A. (1999). *Socialnye nauki i pravo*. Kistyakovskij B. A. Filosofiya i sociologiya prava / Sost., primech., ukaz. V. V. Sapova. Sankt-Peterburg : RHGI.
- Taranovskij, F. V. (1923). *Enciklopediya prava*. 2-e izd., ispr. i dop. Berlin: Slovo.

- Gegel, G. V. F. (1990). *Filosofiya prava*. Perv. B. G. Stolpnera i M. I. Levinoj. Redakt. i sost. toma D. A. Kerimov i V. S. Nersesyan. Moskva: Mysl.
- Radbruch, G. (1915). *Vvedenie v nauku prava*. / Per.: Ostrovskaya M. M., Shtejnberg I. Z.; Vstup. st.: Kistyakovskij B. Moskva : Trud.
- Radbruch, Gustav (2003). *Rechtsphilosophie. Studienausgabe* / Hrsg. von Ralf Dreier und Stanley L. Paulson. Heidelberg.
- Radbruch, G. (2004). *Filosofiya prava*. / Per.: Yu. M. Yumasheva. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya.
- Glushkova, S. I. (2001). *Problema pravovogo ideala v russkom liberalizme*. Ekaterinburg: Tajmer KC.
- Usenko, I. B. (2017). Desnickij Semen Yuhimovich / I. B. Usenko, V. V. Olejnikov. *Velika ukrayinska yuridichna enciklopediya* u 20 t. T. 2: «Filosofiya prava»; Nacionalna akademiya pravovih nauk Ukraini, Institut derzhavi i prava im. V. M. Koreckogo NAN Ukraini, Nacionalnij yuridichnij universitet im. Yaroslava Mudrogo. Harkiv: Pravo, 202–206.
- Kerimov, D. A. (1972). *Filosofskie problemy prava*. Moskva : Mysl.
- Kerimov, D. A. (1986). *Filosofskie osnovaniya politiko-pravovyh issledovanij*. Moskva : Mysl.
- Kerimov, D. A. (1994). *Predmet filosofii prava*. Gosudarstvo i pravo, 7, 5–12.
- Bajtin, M. I. (2005). *Sushnost prava* (Sovremennoe normativnoe pravoponimanie na grani dvuh vekov). 2- izd. Moskva: Izd. dom Pravo i gosudarstvo.
- Petrova, L. V. (1995). O estestvennom i pozitivnom prave. *Gosudarstvo i pravo*, 2, 32–41.
- Kret, O. V. (2007). *Pravovaya realnost: ontologo-gnoseologicheskij analiz*. (Dissertatsiya kandidata filosofskih nauk). Sarat. gos. un-t im. N. G. Chernyshevskogo. Tambov.
- Malahov, V. P. (2002). *Filosofiya prava*. Ekaterinburg: Delovaya kn.; Moskva: Akad. projekt.
- Chebotareva, E. I. (2007). *Ontologiya prava i grazhdanskogo obshestva: filosofskij analiz*. (Dis. ... kand. filos. nauk). Saratov.
- Martyshin, O. V. (2016). Ob osobennostyah filosofsko-pravovoj metodologii. *Gosudarstvo i pravo*, 6, 20–30.
- Stovba, A. V. (2017). Ob osobennostyah filosofskopravovoj metodologii. *Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenij. Pravovedenie*, 4, 88–01.
- Rodionova, O. V. (2016). Sovremennye koncepcii prava i nauchnye paradigmy. *Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenij. Pravovedenie*, 2, 99–100.
- Zhukov, V. N. (2009). *Filosofiya prava (teoretiko metodologicheskij aspekt)*. *Gosudarstvo i pravo*, 3, 21–30.
- Kant, I. (1994). *Spor fakultetov. Kant I. Sochineniya: V 8 t. / Pod obsh. red. prof. A. V. Gulygi*. T. 7. Moskva: ChORO.

V. Kyrychenko, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Fundamental and Legal Disciplines of Kharkov National University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-5497-907X

Philosophy of Law – historical and methodological discourse

The article examines the process of the emergence and formation of the philosophy of law in the context of changing scientific paradigms of the worldview. The author traces the appeal to a more abstract, rather than objective, level of compre-

hension of legal reality in the context of the qualitative evolution of cognition. The post-nonclassical paradigm revealed the inconsistency of legal science, with its inherent rational decisions, to comprehend the changes in law taking place in the conditions of the modern world, which is both globalized and individualized at the same time. The solution to this problem without involving the philosophical potential in jurisprudence is unlikely. Thanks to philosophy, there is an understanding of both the general principles of legal reality and such categories as justice, freedom, equality, the dynamics of legal values at different stages of human development is realized. The study focuses on the problem of correlation and interrelation between the philosophy of law and the general theory of law.

Keywords: *philosophy; jurisprudence; philosophy of law; dogmatics; theory of law; methodology.*